

Bartol Kašić nije tipičan borac protiv luteranstva u Hrvata.

I.

Profesor slavistike Matija Murko ustvrdio je,¹ da je Kašić »najznatniji pisac protureformacije u Hrvata«. U svojoj bio-bibliografskoj studiji o Bartolu Kašiću izdanoj g. 1937. na francuskom jeziku u Rimu² porekao sam, da je Kašić svojim tiskanim spisima u znatnoj mjeri smjerao na protestante i kalvine, a da još jasnije izrečem svoju misao, dodao sam: Kašić bi bio napisao ono, što je izdao tiskom, i onda, da nikad nije bilo Lutera i Kalvina. To znači drugim riječima: motiv, koji je Kašića potakao na izdavanje brojnih mu spisa, nije bilo pobijanje novovjeraca ili nastojanje, da ih vraća katoličkoj Crkvi; sadržaj njegovih spisa nije bio uvjetovan takvim namjerama. A to se hoće, da se mogne za nekoga reći da je tipičan borac protiv novovjeraca XVI. stoljeća.

Na to moje stanovište i na druge neke stvari one studije osvrnuo se profesor dr. Marijan Stojković, Murkov učenik, u prikazu spomenute studije u praškom časopisu »SLAVIA« XVII (1939), str. 293—299., kojem je urednik isti Murko. Stojković pristaje uz Murka i veli, da ono što ja poričem »treba iznova odmah iz početka postaviti i utvrditi kao povijesne činjenice, da je B. Kašić u svojem propovjedničkom i književnom radu, pored pogibelji za katolike u »ilirskim« stranama od shizmatika i muslimana u turskom carstvu, imao pred očima upravo Lutera, protestantske (luteranske) i kalvinske propovjednike u turskim pokrajinama, u kojima je djelovao, i protestantske biblije, tako da njegovo djelovanje treba uistinu uzeti kao protuluteransko, kao protureformacijsko. Kašić je bio najglavniji i najtipičniji borac protiv luteranstva u zemljama hrvatskim, koji je luterane i kalviniste svojim hrvatskim jezikom u propovijedima i spisima pobijao, a koji su dakako njegov hrvatski jezik i razumijevali; prema tome reći ću, da su oni mogli biti i Hrvati, pored Nijemaca i Mađara« (l. c. str. 295).

¹ Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven (Prag i Heidelberg 1927) str. 78.

² ARCHIVUM HISTORICUM Societatis Jesu VI., str. 216—258: Le P. Barthélemy Kašić S. I., écrivain croate (1575—1650). Etude bio - bibliographique (P. o.)

Nakon tako velike i apodiktične tvrdnje s pravom očekuje čitalac sigurne i jake dokaze. A šta može Stojković navesti u prilog svojoj tvrdnji iz Kašićevih djela i autobiografije? Glavni mu je dokaz: Kašićevo pobijanje heretika u vrijeme njegove misije u Turskoj. Iz Autobiografije svak se može lako uvjeriti, da se Kašić tek m i m o g r e d bavio hereticima, dok je 99% njegova rada obuhvaćao katolike. Njegove dvije misije kod Hrvata istočnoga dijela Slavonije, Srijema i južne Ugarske trajale su nešto preko 2 godine, pa ovo kratko vrijeme, u kojem rad proti nasrtljivim novovjercima zauzima neznatan dio, ne može dati značajku Kašićevu literarnom i drugom djelovanju od kojih 50 godina. U »srpskom Biogradu«, u doba druge misije u Turskoj, napisao je Kašić dva svoja jedina polemička ili apoloگیjska spisa proti hereticima, a napisao ih je na latinskom (!) jeziku, očito ne za Hrvate. Te sam prigodne, inače nepoznate spise spomenuo u svojoj radnji. Kašić im očito nije pridijevao neke važnosti, jer nisu navedeni u popisu rukopisnih mu djela, što ga je sastavio Nappi, bez i najmanje sumnje po kazivanju samoga Kašića.³ Sva pak njegova brojna tiskana djela (osim hrvatske gramatike) namijenjena su evidentno duhovnom životu katolika, movens principale pisanju bila je Kašićeva želja da doskoči nestašici knjiga o kršćanskom življenju. *Ni jedno jedino nije polemično.* Od spisa, što ih je Kašić ostavio u rukopisu, ali su većinom izgubljeni, jedan samo ide među polemičke, ili bolje reka-vši apologetske, no ni taj nije uperen proti hereticima: a to je »Sedam razgovora sultana Sulejmana o spoznanju prave Božje vjere.«

Što Stojković za svoju tvrdnju donosi iz nekih tiskanih djela Kašićevih, ne dokazuje njegove teze o tipičnom predstavniku protureformacije u Hrvata. Evo tih tobožnjih dokaza:

Iz *Perivoja od dievsta* (2. izd. 1628) prikazanoga »Agati Bunića batesi, i sviem dumnam Svetoga Marka«: »... jerbo slavni i kreposni Životi od sfetieh nami su u istinu moguće i jakosno braniteljstvo i pritvrđi štit suprotiva poganom i poluvjernikom, heretikom.« — »Jedan od našega reda otac Matteo Radero u libru sfomu, u kom Letanije od sfetieh, i ime S. Katarine suprot poluvirnikom luteranom brani.«

Iz *Života Gospodina Našega Isukrsta* Kašić u uvodnoj posveti veli, da Sigmund Kaboga⁴ »nikako ne mogaše trpiti ni poluvirce, ni najmanju rič, koja bi imala kojigod sjenu njoj (t. j. katoličkoj vjeri) suprotivnu.«

Iz *Života sv. Injacija*, gdje se po Stojkoviću osobito opaža »protuheretička težnja«: »Scinili su općenito svi katolici pravo-

³ Autobiografija Bartola Kašića (GRADA za pov. knjiž. hrvatske, knj. XV. Zagreb 1940) str. 1.

⁴ Stojković iza imena Kaboga dodaje »u Dubrovniku«, čega nema u originalu!

vjerni, da je bio Sfeti Injacio od Lojole, Otac i utemeljitelj od Reda Družbe Jezusove, probujen i postavljen od Boga na svijet za lijek suprotiva otrovnoj travi Martina Lutera, koja bješe malo godišta prije njega izniknula u njivi Sfete crkve«, pa opet: »dake se pristojše Božjemu Prigledanju, da u isto godište dozove pod stige svoje Injacia, izabrana nebeskoga vojvodu suprot ovoj nakazni i nemani paklenoj« (t. j. Luteru). Tu Stojković primjećuje: »Poricati dakle protureformacijsku težnju i smjer u Kašićevu djelovanju znači desvavirati (sic) ne samo Kašića, nego i druge suvremene jezuite i samoga osnivača reda Isusovačkoga nastala na obranu papinstva i uzvišenje katoličke crkve protiv protestanstva«. Na ovo upravo nevjerovatno zaključivanje osvrnut ću se poslije.

To je sve što je Stojković mogao navesti iz tiskanih Kašićevih djela (o prijevodu Sv. Pisma progovoriti ću napose), da dokaže, da je Kašić bio hrvatski prvoborac, upravo tipičan, najistaknutiji, proti herezi! Malo je to, veoma malo, kad se uzme u obzir dugačak niz od 16—17 tiskanih spisa, a i ovo malo šta zapravo dokazuje? Samo to, da se Kašić kadšto i tek mimogred u svojim djelima osvrnuo na novovjerce, a toga nitko i ne poriče, ali ne dokazuje i ne može dokazati, da je Kašić uopće protu reformacijski, a kamoli tipičan protureformacijski pisac. Za protureformacijskog, pogotovo za tipičnoga takova pisca, hoće se ipak, da mu je, ako ne pretežni, a ono bar znatan dio spisa upravljen na pobijanje hereze ili na obranu od napadaja heretika. Neobična li protureformacijskoga, pa još tipičnoga pisca, koji — odbivši one dvije latinske apologije — nije napisao ni jedne polemike ni apologije. Sva su Kašićeva djela namijenjena produblivanju spoznaje kršćanstva i jačanju kršćanskoga življenja. Tipičnih protureformacijskih pisaca i velikih boraca u obrani Crkve ima Isusovački red golem broj, u susjednih je to Madžara bio na pr. Petar Pázmány, kasniji nadbiskup i kardinal, poslije njega Hrvat Matija Šambar, pisac brojnih polemičkih i apologijskih djela na mađarskom jeziku. U Hrvata i nije postojala polemička literatura proti protestantima; ono malo, što je bilo, nije vrijedno spomena. U XVII. stoljeću, odbijemo li Međumurje i neke krajeve pod Osmanlijom, za Hrvate nije postojao ozbiljniji protureformacijski problem, pa stoga i nije bilo polemičke literature te ruke: za nju nije bilo podloge. Stojković i sam priznaje, da je u Hrvatskoj, Slavoniji, Istri, Dalmaciji, Dubrovniku bilo tek »tamo i amo« pristaša luteranstva i kalvinstva.⁵ Za Hrvate je mučan i velik problem bio grčki raskol i islam,

⁵ Iz činjenice, da ih je na početku XVII. stoljeća bilo nešto u Zagrebu, u povodu protestantomanije stvorila se priča, koja se bezazleno ponavlja sve do danas, da su naime Isusovci pozvani u Zagreb za pobijanje protestanata. Ta se priča kosi s pouzdanim izvorima, iz kojih se vidi, da su Hrvati pozvali Isusovce s posve drugih razloga. Priču obara već sama činjenica, da je grčka općina Isusovce pozvala upravo po savjetu kalvinca Blažekovića. (Vjesnik Zemaljskoga Arhiva XV, 1913, str. 162.)

koji su preoteli dobar dio našega katoličkog puka, pa nije slučaj, što je Kašić ostavio u rukopisu »Sedam razgovora sultana Sulejmana o spoznanju prave Božje vjere« na hrvatskom jeziku, dok nema traga, da je išta pisao hrvatski o protestantizmu. Što se on nekoliko puta u svojim djelima osvrnuo na protestante ili ih samo spomenuo, ne daje nikome, pa ni protestantima pravo uvršćivati ga u nekakve tipične protureformacijske pisce, jer po toj logici trebali bismo među takve pisce ubrajati svakoga katoličkoga pisca, koji da n a s samo spomene koji put novovjerce ili se usput osvrne na koju njihovu zabludu.

Glavni izvor zablude, da je Kašić bio tipičan protureformacijski borac, jest ona importirana i neosnovana hipoteza, po kojoj bi tako zvana reformacija imala velik utjecaj na Hrvate. To se ponavljalo (često iz pritažene mržnje na katolicizam, narodnu vjeru najvećega dijela Hrvata) u raznim i dosadnim varijantama u časopisima, školskim knjigama i povijestima hrvatske književnosti, pa neupućeni dobivahu dojam, da hrvatska književnost uopće počinje s prozelitskim spisima tobožnjih reformatora. Protestantski je mit oborio nepobitnim dokazima prof. Dr. F r a n j o F a n c e v, kojem je hrvatski narod za to i zahvalan, kao što mu je zahvalan i za ostali pionirski rad u rušenju nekih drugih krivih nazora o hrvatskoj kulturnoj i političkoj prošlosti, importiranih sa zapada i sjevera.^{5*} Koliko si neki literarni historici dadoše zaslijepiti vid, razabire se na pr. iz toga, što je V o d n i k u »Narodnoj Enciklopediji« (pod M i l u n o v i ć) proglasio »protureformacijskim« čak i onaj divni rad o Josipa Milunovića za širenje pismenosti u požeškom kraju u XVIII. (osamnaestom) stoljeću! Takve besmislice pružaju se narodu kao rezultat znanosti.

Jedino literarno djelo, pri kojem je Kašić imao u vidu i protestante, jest njegov prijevod Svetoga Pisma. Ono i veoma je važno, jer glavni i odlučni motiv prevođenju ipak nisu bili »heretici i raskolnici« (on bi ga bio preveo i da nije bilo novovjere), nego u prvom redu i nada sve »crkvenjaci«, dakle katolički kler. U predgovoru svojem »Ritualu Rimskom« (1640) kaže: »Hoću još dati na znanje poštovanim Popovom i Pastirom od duša, da sam ne samo prinesao u naš jezik ovim govorom općenitijim Ritual ovi Rimski, nego takojer i sva Sveta Pisma, Staroga i Novoga Zakona... Molite dakle srčano i prosite poštovani Misnici vaše Arhibiskupe i Biskupe, da upišu S. O. Papi i Kardenalom svetoga skupa od Raplodjenja Vire Isukrstove, da vam čine dati na svitlost Sveta Pisma, neka ih uzmožete istinito razumiti i puku tomačiti i pripovidati... Dobročesni će za isto biti i blaženi Narod naš Slovinski, ako mu Gospodin Bog poda i Svetinja Papina

---

^{5*} Vidi članke: »Koliko istine ima u prepričavanjima o hrvatskom protestantizmu?« (SAVREMENIK, god. XXVII. (1938), br. 6. str. 493—511). — »Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima« (HRV. REVIJA 1937., br. 11. P. o. str. 13—15).

čini da se utište i izvedu naški na svitlost Sveta Pisma, neka ih uzmože svaki Crkveni razumiti i pravovirno pripovidati po svih državah«. Tu dakle nema govora o protestantima. Kašić ih spominje u poznatoj spomenici upravljenoj Urbanu VIII., u kojoj moli, da bi se izdao na svijetlo njegov prijevod Sv. Pisma, odobren od nadbiskupâ barskog i dubrovačkog. Izdavanje obrazlaže prvo tim, da ne bi svećenici kod propovijedanja morali ex tempore prevoditi perikope Misala s latinskoga jezika, koji mnogi slabo razumiju, a drugo time, što će se ovim izdanjem istisnuti prijevodi »heretički i shizmatički i bezimeni«. Da li je Kašić u vrijeme svoja dva poslanstva u Turskoj naišao gdje na takove prijevode? Moguće je, ne teško da je to bilo često. Nije isključeno, da je on za takove prijevode samo čuo. Meni nije poznato, da se u XVII. stoljeću prijevodi te ruke spominju u krajevima, koje je Kašić poznao. Sve mi se čini, da je on pregonio opasnost od spomenutih prijevoda, u nadi, da će taj momenat djelovati na Papu više nego drugi razlozi. U prilog tvrdnji, da je Kašić prevodio Sv. Pismo »protiv nekatoličkih novotara«, Stojković, koji onog prvog i glavnog razloga ne spominje u »Slaviji«, navodi i poznati tekst iz Kašićeve Autobiografije »explotis ceteris quibuscumque ab acatholicis novatoribus confectis« s primjedbom: »bez sumnje misli na prevode hrvatskih reformatora«. Tu se Stojkoviću protestantomanija grdno osvetila. Prije nego to dokažem, upozorujem da Stojković svaki put⁶ piše »explotis«, a to ne znači ništa; treba biti explosis, od explodere (zabaciti). Manje je važno, što je Stojković confictis izvrnuo u confectis. Oba najstarija sačuvana prijepisa Autobiografije, onaj u dubrovačkih Franjevaca i onaj navodno Ferićev, imaju explosis i confictis. Da se čitatelj sam uvjeri, kako je Stojković krivo interpretirao, donosim dotični tekst potpuno: »Hoc tempore coepit (Kašić) scribere universam sacri Novi Testamenti Scripturam Dalmatico eloquio, quam s. Hieronymus, Dalmata, hortante sancto Damaso Papa latino stilo cum Graeco textu concordem effecit, quamque catholica universalis Romana Ecclesia ut sacram autenticam comprobavit typisque in Vaticano Pontificio palatio editam in lucem universitati fidelium omnibusque nationibus catholicam emendatissimamque proposuit ac declaravit unam unicamque explosis caeteris quibuscumque ab acatholicis novatoribus confictis, quam, P. Cassius Dalmaticam fecit bis«. (GRADA XV, str. 122). Stojković ono »explosis« odnosi na Kašića, dok se tu očito veli, da je izdanja heretikâ Sv. Pisma zabacila Crkva, koja je (za Siksta V. i Klementa VIII.) dala tiskati latinsku Vulgatu kao jedini autentički tekst. Taj je Kašić preveo. Da Stojković ono »explosis« proteže na Kašića, vidi

⁶ Gl. i članak: Stjepan Roza o Evangelistaru Bartola Kašića (VRELA I PRINOSI 3, 1933, str. 136).

⁷ RAD 220, str. 199. — NASTAVNI VJESNIK XXII, str. 3. — SLAVIA 1933., str. 296.

se iz stilizacije u »Slaviji«, koja glasi: »Kašić je i bibliju prevodio na hrvatski protiv nekatoličkih novotara (*explotis ceteris quibusque ab acatholicis novatoribus — bez sumnje misli na prevode hrvatskih reformatora — confectis*). Na dlanu je da Kašić tu nije ciljao na »hrvatske reformatore«.

Što ja u mnogo slučajeva ne vidim »u znatnoj mjeri Kašićevo protureformacijsko nastojanje i djelovanje«, Stojković tome nalazi uzrok »djelomično« u tom, da ja ne razlikujem poluvjerce od šizmatika, pa mi onda na široko dokazuje, da u Kašića i drugih starih pisaca poluvjerac znači heretik. Dao sam Stojkoviću povoda za ovo posve suvišno poučavanje tim, što sam u spominjanoj francuskoj studiji, govoreći o »Ritualu Rimskom«, naveo jedno mjesto onako, kako Kašić doista kaže, a ne kako ga interpretira Stojković. Kašićev tekst glasi: »Krstjani, Rašani, Srbli Poluvirci, i Turci«. Po inetrpunkciji riječi su »Srbli Poluvirci« apozicija za »Rašani«, pa sam tu apoziciju preveo sa »Serbes à demi croyants«. Stojković izostavlja Kašićev zarez iza »Rašani« i meće ga iza »Srbli«, pa tekst izlazi ovako: Krstjani, Rašani Srbli, Poluvirci i Turci. Mogao bi Stojković opravdati svoje mijenjanje interpunkcije tim, što »poluvircac« označuje heretika, a ne šizmatika, a Kašić je htio navesti četiri skupine ljudi: krstjane - katolike, Rašane Srblje - šizmatike, poluvirce - heretike, Turke - muslimane. Na to odgovaram: s Kašićeva katoličkoga stanovišta pristaše grčkog raskola nisu samo šizmatici, oni su i heretici, jer poriču neke dogme opće Crkve, pa ih je na tom mjestu pravom mogao nazvati poluvirci, što je on izrazio interpunkcijom. Stojković upada u petitio principii: jer pita se upravo to, da li se ono »poluvirci« odnosi na »Srblje«. Stojković je u svojem dokazivanju u »Slaviji« prešutio, da je izmijenio Kašićevu interpunkciju i time dao riječima drugi smisao, pa ne znam, kako će se obraniti od prigovora, da je u polemici počinio malen falzifikat.

Pri kraju svog dokazivanja, kojim nije mogao dokazati nit će ikad dokazati tezu, da je Kašić bio tipičan protureformacijski borac, Stojković je počinio u logici fatalan salto mortale. On piše: »Poricati dakle protureformacijsku težnju i smjer u Kašićevu djelovanju znači desvavirati (sic!) ne samo Kašića, nego i druge suvremene jezuite i samoga osnivača reda Isusovačkoga nastala na obranu papinstva i uzvišenje katoličke crkve protiv protestantstva«. (SLAVIA 1939., str. 296). Dakle: ako Kašić nije protureformacijski borac, onda to nisu ni drugi suvremeni Isusovci. Tu se krije misao, koju Stojković dosta jasno i izriče, da je srčika i bit Isusovačkoga reda — borba s protestantizmom, proti kojem je i osnovan. U svijetlu činjenica, utvrđenih prvim, skroz pouzdanim historijskim izvorima, logika Stojkovićeve tvrdnje, koju još uvijek ponavljaju i priznati inače njemački povjesnici, izgleda ovako: »Jugoslavenska Akademija« osnovana je za izdavanje izvora za hrvatsku povijest. Zar je izdavanje tih izvora ono, čim

se može označiti svrha Akademije? Isusovački je red doduše veoma mnogo i uspješno radio na tom, da ustavi bezobzirno prodiranje protestanstva i da natrag osvoji već izgubljene pozicije katolištva, no kosi se s historijskim činjenicama, da je borba s novovjerskim krivovjersvom bio glavni ili samo pretežniji cilj, za kojim je išao veliki sv. Ignacij de Loyola pri osnivanju svoga reda. Cilj je njegova reda autoritativno označen u buli Pavla III. »Regimini militantis Ecclesiae« od 27. rujna 1540., kojom je odobrena uredba reda Družbe Isusove. U bulu je doslovno uvrštena Ignacijeva tako zvana »formula Instituti«, koja sadržaje glavne i bitne crte uređenja, svrhe i sredstava novoga Reda: osim nastojanja oko vlastitoga posvećenja i kršćanske savršenosti u nasljedovanju Gospodina Isusa Krista, a to je prva zadaća, članovi hoće da ponajpače rade »ad profectum animarum in vita et doctrina christiana, ad fidei propagationem per publicas praedicationes et verbi Dei ministerium, Spiritualia Exercitia et charitatis opera, et nominatim per puerorum et rudium in christianismo institutionem, ac Christi fidelium in confessionibus audiendis spirituale consolationem«,⁸ heretici se samo spominju u vezi sa »četvrtim« svećanim zavjetom, kojim se »professus quatuor votorum« obvezuje Papi, da će po njegovom nalogu »bez krzmanja i izgovaranja« poći kamo ga god Kristov Namjesnik pošalje u interesu duša, »bilo to k Turcima, bilo kojim mu drago nevjernicima, pa i u zemlje, koje se zovu Indije, bilo hereticima ili šizmaticima ili vjernicima«. Kaošto u prvom nacrtu, tako ni u *Ustavama* (Constitutiones) Is. reda izgrađenim od sv. Ignacija protestantizam ne zaprema prvo, pače ni osobito vidno mjesto; uočimo li pak sam razgranjeni Isusovački rad u kojoj opširnijoj povijesti Reda (na pr. Orlandini—Sacchini—Jouvancy—Cordara), naći ćemo, da rad za obranu Crkve od protestanata i za obraćanje njihovo zaprema relativno malen dio. Tako već u samom početku, što osobito iznenaduje, jer je protestantizam tada bio u naglom usponu. Dokaz su za to brojne tisuće pisama sv. Ignacija i njegovih drugova i suradnika, tromjesečna izvješća (Litterae trimestres) i šest omašnih svezaka »Chronicon-a« napisanih od o. Ivana Polanco, Ignacijeva tajnika. Sve je to i još mnogo drugo izdano u velikoj zbirci »Monumenta Historica Societatis Jesu« (Madrid—Rim). Iz tih se dokumenata vidi, napose konkretno iz »Chronicon-a«, da je o. 90% svega rada obuhvaćao duhovne potrebe vjernika i poga na. Njemački protestanti, da omraze Isusovce, prvi su tvrdili, da je Isusovački red osnovan upravo za zator protestanata, to mu je glavna svrha,⁹ kako smo bili i

⁸ Slabo je poznata zanimljiva činjenica, da osnivač Is. reda u prvi kraj nije imao namjere, da bi se Red bavio školstvom, osim za obrazovanje svoga podmlatka (gl. VRELA I PRINOSI 9. 1939, str. 111—112). Zato se u formuli Instituti školstvo i ne spominje.

⁹ Gl. B. Dühr, Jesuiten - Fabeln (3. izd. Freiburg i B. 1899) 1—28. — L. Koch, Jesuiten - Lexikon (Paderbon 1934) 1475—1478.

još smo pod jakim kulturnim utjecajem germanstva, naši su ljudi takvo shvaćanje bez kritike preuzeli i do danas podržavali. Opet import jeftine robe: »billig, aber schlecht«!

Što Kašić veli, da je sv. Ignacij bio »probujen i postavljen od Boga na svijet za lijek suprotiva otrovnoj travi Martina Lutera«, to će svaki prosvijetljeni katolik priznati, jer opravdano vjeruje, da Božja Providnost ravna Crkvom i u teškim joj vremenima šalje izvanrednu pomoć. No Kašić je bolje od Stojkovića znao, da je Providnost sv. Ignacija i njegovu Redu namijenila zadaću još veću i važniju nego obranu od protestantizma.

II

Prigovorio sam Stojkoviću (Arch. Hist. S. J. 1937., str. 216), da ne pozna dovoljno historijskoga konteksta, a kao primjer naveo sam njegovo shvaćanje skrbi Svete Stolice za čuvanje, jačanje i procvat katoličke vjere, najvećega blaga hrvatskoga naroda, koji je u turskim krajevima bio izložen bezočnim nasrtajima nezasičnih episkopa i kaluđera, stenjao pod teškim osmanlijskim jarmom i oskudijevao duhovnim pastirima, a uopće svuda oskudijevao religioznom knjigom. Stojković u Nast. Vjesniku doduše ispravno kaže, da se »pod imenom »rimske papinske protureformacije« ne smije shvaćati svekoliko djelovanje rimskokatoličke Crkve u 16. i 17. stoljeću, no u drugu ruku, koji nije dobro upućen u stvar, taj će pročitavši njegov članak »Rimska papinska protureformacija u južnoslovenskim zemljama« zaključiti, da je svrha djelovanja Sv. Stolice u našim krajevima i u XVII. stoljeću upravo bilo pobijanje protestanata: tomu pogoduje i sam naslov članka, koji dobrim dijelom i ne odgovara naslovu, jer se pod istu protureformacijsku kapu trpa i rad Sv. Stolice za predobivanje istočnih kršćana i za procvat katoličanstva bez obzira na druge vjere. Ima međutim mnogo historijski netačno, krivo i čak izobličeno u Stojkovićevim radnjama, u kojima piše o Isusovcima. Osvrnut ćemo se na neke stvari. On na pr. zna samo za protivljenje dubrovačke republike da se Isusovci nasele u Dubrovniku, a nepoznato mu je bilo (1914), kako je Republika već u XVI. stoljeću često zvala Isusovce, pa poslije u XVII. stoljeću, osobito otkad je o. Marin Gundulić s privolom vrhovnog poglavara Reda dao najveći dio svoje bogate baštine za osnutak kolegija u Dubrovniku. Za XVI. stoljeće iznio je Körbler (RAD 205 i 212) podataka iz dubrovačkog arhiva, iz kojih se na pr. vidi, da je senat Republike 28. travnja 1583. stvorio odluku, »da se uvedu u naš grad velečasni Oci Isusovci, na čast Božju, za naše duhovno dobro i za odgoj naših sinova«. U lipnju 1584. isti senat izabire tri »prokuratora Isusovaca«, koji će prokuratori u privatnika sabirati prinose za njihovo uzdržavanje. Godine 1589. nakon smrti dvojice tih prokuratora izabrana su druga dva, a još g. 1599. senat se bavio izborom »prokuratorâ«, ali od predloženih nijedan nije

dobio potrebite većine, pa je izbor odgođen na neizvjesno vrijeme. Kad je Stojković već spomenuo opoziciju, trebao je lojalno napomenuti, da je ta bila malena. Da su se neka vlastela bojala upletanja Isusovaca u državne poslove, to stoji, no nema dokaza, da su se Isusovci u takve poslove i miješali; imali su uputu svojih poglavara, da se toga čuvaju. I oni su se čuvali: dokaz je uz drugo i ta činjenica, da je Republika tako često pozivala Isusovce da propovijedaju advenat i korizmu u Dubrovniku, a imamo i pismenih izjava Republike, da je bila s njima zadovoljna.¹⁰

Bez temelja je, što Stojković priča za Isusovačkoga generala *Layneza* († 1565) da je imao na umu i politički dobitak hrvatskih pokrajina, kad je snovao, da se Isusovci nasele u Dubrovniku. Tekst, iz kojega Stojković ovo zaključuje, nalazi se u predgovoru *Bašičevićih* »Elogia Jesuitarum Ragusinorum«,¹¹ pisanih u drugoj polu XVIII. stoljeća. »Satis intelligebat *Lainius*, peropportunam fore Societati sedem *Epidauri*, tum propter *Illyricae* linguae usum late patentem, tum etiam ut inde ad *Turcarum* quoque provincias pedetentim aditus captaretur«. Nema tu riječi o nekakvom budućem političkom radu u Turskoj, valjda o pozivanju i spremanju kršćana na ustanak za oslobođenje. Dubrovnik je trebao biti baza, s koje će Isusovci pružiti duhovnu pomoć kršćanima u Turskoj. To je ona ista misao, koju je poslile onako vatreno zagovarao *Kašić*, da bi se u Dubrovniku osnovalo *Sjemenište* za odgoj i obrazovanje mladića naše krvi iz turskih pokrajina, da se bar nekako doskoči katastrofalnoj nestašici klera i tako spriječe apostazije na raskol i islam.¹²

Manjak poznavanja historijskoga konteksta pokazao je Stojković, dok je smio napisati, da su Isusovci »škodili narodu našem u Dalmaciji, Dubrovniku i Slavoniji i drugdje nenarodnim jezicima.« Kad je Stojković, nekoć katolički svećenik, a danas starokatolik, napisao ovu krupnu i tešku optužbu, očito je ciljao na okolnost, da su u Isusovačkoj srednjoj školi latinska gramatika i rimski klasici bili temelj i priprava za više obrazovanje. Da li je on tada, kad je u »*Nastavnom Vjesniku*« 1914. iznio onoliku objeđu, znao, da je tako bilo sve do XIX. stoljeća svuda na Zapadu, kod katolika kao i kod protestanata? Da li je znao, da se i materinski jezik obilato upotrebljavao u obuci, osobito u najnižim razredima? Da li je znao, da su na pr. Dubrovčani prije dolaska Isusovaca učitelje za svoju latinsku školu ponajviše pozivali iz Italije, a ti ljudi svakako nisu umjeli hrvatski: Dubrovčani, kao i Rječani, htjeli su, da im sinovi dobro nauče talijanski. Da li su

¹⁰ Odošaje Republike prema Isusovcima osvjetljuje moj članak: »Da li je *Ivan Gundulić* bio Isusovački đak?« (OBZOR 1938., br. 187. i 188. — Ponešto i članak: »*Gundulić* i dubrovački kolegij«. (HRVATSKA REVIJA 1938., br. 16., str. 693—700).

¹¹ Ed. dr. *D. Pavlović* u sv. 3. *VRELA I PRINOSI* (1933) str. 7.

¹² Gl.: »Predlozi *B. Kašića* Svetoj Stolici za spas i procvat katoličanstva u Turskoj«. (CROATIA SACRA IV, 1934, str. 223—225).

Hrvati u XVII. st. zahtijevali od Isusovaca drukčije škole, nego što su bile na Zapadu, i da li je Hrvatima tada uopće mogao pasti na pamet takav zahtjev? Da je pak odgoj Isusovaca bio nenarodan u drugom smislu, za to Stojković ne će moći donijeti dokaza, jer činjenice dokazuju protivno. Da spomenem jednu. Kad su g. 1607. u Zagrebu Isusovački đaci prvi put nastupili u improviziranom »kazalištu« na Markovu trgu, predmet je njihove »actionis comicae« bio hvalospjev ispaćenog HRVATSKOJ: *Poëtica laudatio variarum Slavoniae partium*. To je bio program, koji su Isusovci razvili u pjesničkoj formi, a Hrvati su ih razumjeli.¹³ Čime li su Isusovci škodili Slavoniji? Da li onim zaista divnim pučkoprosvjetnim radom u Požezi i svemu požeškom kraju u XVIII. stoljeću? *Vodnik-Drechsler* je doduše taj dotad nevideni rad kvalificirao na način, koji mu svakako nije na čast (da ne kažem više), no dobio je odgovor, a i sumišljenik *Prohaska*, iz pozvanog pera profesora dr. *Fanceva*. Nakon dokumentiranih radova o prosvjetnom nastojanju požeških Isusovaca XVIII. stoljeća,¹⁴ možda će ipak prestati ignoranti da se nabacuju pogrdama na one prionire pučke prosvjete, koji su ne samo preporučivali obrazovanje seljačkoga svijeta (davno prije *Relkovića!*), nego i sami zasukali rukave te organizirali velik jedan prosvjetni pokret, hodali od sela do sela, skupljali mladež, dane i mjesece učili ih početima prosvjete i kršćanskom nauku, uredili tečajeve, na kojima su vještiji poučavali početnike, priređivali svečane ispite, osnivali i pučke škole. Možda su Isusovci naškodili Slavoniji tim, što su rasturili u narod hiljade i hiljade početnica i katekizama i drugih vjerskih knjiga? ili tim, što su u svojoj gimnaziji pružali domaćim sinovima prigodu besplatne naobrazbe, da poslije zapreme mjesta u javnom životu, što je bilo od goleme važnosti, jer pod Osmanlijom nije bilo domaće lajičke inteligencije.

U čemu li su Isusovci škodili Dalmaciji? Odgojem mladeži? No u Dalmaciji Red nije mogao otvoriti kolegija, premda je za to molio generala *Layneza* zadarski nadbiskup (o. 1558), a založila se za to poslije i provincijalna sinoda u *Zadru* (1579).

---

¹³ O đačkim kazalištima zagrebačke Akademije i varaždinske gimnazije u Isusovačko doba gl. HRVATSKA PROSVJETA 1916. i 1917. — Predmete kazališnih prikazivanja, s lijepim brojem uzetih iz hrvatske povijesti, gl. u dra *F. Fanceva* »Građi za povijest školskog i književnog rada isusovačkoga kolegija u Zagrebu 1606—1772. (STARINE knj. 37. i 38.)

¹⁴ Isusovci i slavonska knjiga XVIII. vijeka«. (JUGOSLAVENSKA NJIVA, Zagreb 1922). Studija trajne vrijednosti. — Od istoga stručnjaka: »Prilog kulturnoj historiji Slavonije XVIII. vijeka«. (ZBORNİK za pučku prosvjetu, Zagreb 1922)., Dr. *Tomo Matić*, Isusovačke škole u Požezi 1698—1773. (VRELA I PRINOSI 5, 1935, str. 1—61). — Moj članak: »Nekoliko crtica o analfabetskim tečajevima i ostalom pučkom-prosvjetnom radu požeških Isusovaca« (VJESNIK knjiž. društva sv. Jeronima, Zagreb 1916).

Iz povijesti dalmatinskih misija o. Lovre Camellia, koji donosi svezak 12. »Vrela i Prinosa«, saznajemo, kako je splitska gradska općina poduzimala korake da dobije Isusovački kolegij, ali Mlečići, kako sprečavahu naravni razvoj trgovine i obrta u Dalmaciji, tako ne dadoše da bi ta kolijevka hrvatske države imala srednju ili čak višu školu općeg i jačeg značaja. Zato je darovita i nauke željna mladež dalmatinska ili ostajala bez obrazovanosti ili joj bješe poći na nauke u tuđinu, a to su rijetki mogli o svom trošku. Otud valjda pojava, da nalazimo onolik broj Dalmatinaca među alumnima Ilirskoga kolegija u Loretu, što ga je Grgur XIII. (ne Bonifacij XIII!) namijenio u prvom redu mladima iz tadašnje Turske. Kad Isusovci nisu mogli naškoditi Dalmaciji školama, za dokaz njihove škodljivosti preostaje samo njihov velik i mukotrpan rad na pučkim misijama kroz blizu 70 godina XVIII. stoljeća. O tomu je vanrednom djelovanju Isusovaca baš protivno od Stojkovića sudio dalmatinski episkopat, koji je i pozvao Isusovce i u tančine poznavao njihov do skrajnosti požrtvovni rad, koji je buhvaćao i najbjednija naselja dalmatinskih seljaka i one naše bijednike, koji su morali služiti na galijama bešćutnih mletačkih gospodara. I danas ima tamo velike bijede, no kako li je bilo u XVIII. stoljeću?! Koliko su puta Oci spavali u ruševnim kolibama, izloženi hladnom vjetru i kiši, a nije bila tako rijetka stvar, da su noćivali u štali sa stokom. Tko se podvrgne trudu da pročita Camellievu povijest tih misija, ne će uskratiti dubokog štovanja onim neumornim trudbenicima za vremenito i vječno dobro »mletačke« Dalmacije.

Stojković veli, da su Isusovci škodili Hrvatima i drugdje. To će biti jamačno Hrvatska u užem smislu, gdje su Isusovci u XVII. i XVIII. stoljeću razvijali intenzivan rad ne samo u školama srednjim i visokim, nego i na području duhovne pastve, pa na pučkim misijama od mora do Dunava, a zalazili su vrlo često i k iseljenim Hrvatima u zapadnoj i južnoj Ugarskoj. Što se tiče suda o djelovanju Isusovaca, kompetentniji je od Stojkovića bio hrvatski sabor, koji je (da drugo ne spominjem) 22. lipnja 1693. u znak priznanja i zahvalnosti za mnoge zasluge, što ih je Red stekao za Kraljevinu, podijelio rektoru zagrebačkog kolegija mjesto i glas među Staležima i Redovima. Kod te prigode ispravit mi je jednu tvrdnju (*ne Stojkovićevu*), koja se još i danas ponavlja (Đ. Szabo, Stari Zagreb, s. a. 1940., str. 50): Kad je Leopold I. (1669.) podijelio Isusovačkoj Akademiji u Zagrebu privilegije sveučilišta, stvar se razbila u tomu, što su Isusovci zahtijevali, da kraljevu povelju potvrdi još i njihov general u Rimu. Stvar ne stoji tako, jer privilegij ili se prihvaća ili se otklanja, pa u našem slučaju nekakvom potvrđivanju povelje sa strane generala Reda nema mjesta. Uostalom zna se, da je general privilegij prihvatio. Isusovci su u Zagrebu posve korektno postupali, kad su Leopoldov privilegij podastri hrvatskom saboru na pri-

hvat i potvrdu, s motivacijom, da prava i slobodine ne bi imale snage bez privole Kraljevine.¹⁵

Ne ću da umaram strpljivoga čitatelja dokazivanjem, kolika je ne škoda, nego golema korist bila po Hrvatsku, što je imala svoje učevne zavode i donekle se mogla emancipirati od tuđine, zavode, koje su mogli polaziti i siromašniji đaci, jer je obuka bila besplatna, a najsiromašniji dobivahu od kolegija pomoć u hrani i knjigama. Da odgoj nije bio nenarodan, poznavalac onih vremena može razabrati i iz toga, što je tadanja inteligencija, duhovna i svjetovna, i te kako osjećala i radila za hrvatsku domovinu i njezina prava, pa sačuvala samosvojnost Hrvatske, koju su čak i »madžaroni« nekako dogurali do XX. stoljeća, a upropastili upravo oni, koji su u prvom i drugom deceniju ovoga stoljeća onako bez skrupula napadali katolicizam i katoličku Crkvu, a ujedno i — Isusovce. Pogledi tih ljudi, koje je na sreću u naše dane otklonio zdravi instinkt hrvatskoga i katoličkoga naroda, odrazuju se u načinu, kojim je negda (1914) Stojković smio pisati o jednom isječku hrvatske kulturne povijesti. Od onda je on imao prilike i vremena, da bolje prouči i djelovanje Isusovačkoga reda kod nas, a dogodio se u Hrvata i velik preokret u prosuđivanju Isusovaca i njihova rada. Vidjelo se to g. 1933., kad su razne mračne i Hrvatima neprijateljske sile pokušale prognati Isusovce iz njihove vlastite domovine. Narod je dobro shvatio o čemu se zapravo radi, pa je progovorio nebrojenim protestima tako gromko, da su se zapanjili i preplašili začetnici one bezočne akcije. Kad se lani slavila 400 godišnjica osnutka Isusovačkog reda, opet je narod progovorio, među ostalim i na usta vodećih naših dnevnika...

Pod utjecajem tuđine nagomilalo se kod Hrvata u toku druge pole XIX. stoljeća toliko predrasuda proti Isusovcima i njihovom djelovanju kod nas za minulih stoljeća, da je i ljubitelju istine bilo vrlo teško snaći se u toj umjetnoj magli. Ne bih želio povrijediti čednosti g. dr. Franje Fanceva, kad kažem, da je upravo njegovim istraživačkim radom, kaošto u drugim nekim važnim pitanjima, tako i u Isusovačkom počeo preokret u prilog pravednom prosuđivanju rada Isusovaca minulih vjekova kod Hrvata. Čudnom koincidencijom iste godine (1914.), koje je Stojković onako »neznački« napao Isusovce, objelodanio je prof. Fancev u Jagićevu »Archivu« pionirsku studiju o starim kajkavskim piscima, najviše dakako o Isusovcima.¹⁶ Povodom te i danas ve-

¹⁵ O sveučilišnom privilegiju Leopolda I. gl. moju disertaciju: Povijest filozofijske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu, 1633—1773. (Zagreb 1930., Naklada Hrv. Bogoslovne Akademije) str. 17—22.

¹⁶ Naslov je studiji: Einige Bemerkungen zur Geschichte des Schrifttums in Kroatien (ARCHIV für slavische Philologie, Berlin 1914, str. 379—413).

oma vrijedne studije, koja je otvorila posve nove vidike u prošlost stare kajkavske književnosti, izjavio je Jagić u pismu auktoru: »Drago mi je, da naši stari Isusovci ipak nisu onako crni, kako ih prikazuju«. Volim vjerovati u prilog Stojkoviću, da on danas ispravnije i pravednije gleda na Isusovce i njihov rad minulih stoljeća. Varam li se?

Stojković je g. 1914. napisao ove riječi o Isusovcima kod Hrvata: »Red je kod nas svojim odgajanjem i poučavanjem stekao kod jednih priznanje harnosti i obrane, kod drugih osudu i prezir u onom nazivu *ono crno sjeme Lojolo*vo¹⁷ (P. Preradović »Pjesma Dubrovniku« 1849). Sasvim ih osuditi ne možemo«. Kod riječi »osudu« upućuje Stojković u bilješci na dva citata iz Jelićevih »Fontes historici Liturgiae glagolito-romanae« (Krk 1906), gdje se kaže, da je u XVII. stoljeću glagoljice nestalo u nekim krajevima, otkad su Isusovci otvorili gimnazije. Dovode se dakle Isusovci u vezu s lokalnim propadanjem glagoljice, a samo je jedan korak do optužbe, da su je oni i zatirali. Stojković toga ne kaže, a možda i ne misli; on samo navodi propadanje glagoljice kao razlog, zašto neki Hrvati Isusovce »osuduju«. Među izvorima za povijest glagoljice u XVIII. stoljeću Jelić navodi slijedeći tekst iz djela Isusovca Mikocija »Otiorum Croatiae« (Budim 1806) str. 222—223, koji u prijevodu glasi: »Na početku XVI. stoljeća bilo je glagoljaša i u zagrebačkoj biskupiji. Tih je nestalo, otkad je Družba Isusova u Zagrebu i drugdje otvorila škole.« Mikoci ne kaže, da su Isusovci bili protivni glagoljici. Danas se sigurno zna, da su glagoljaši od druge pole XV. stoljeća dalje u zagrebačkoj biskupiji bili došljaci, po Šišiću »poglavito bjegunci iz Hrvatske ispred Turaka« (F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, str. 155., Zagreb 1916, izd. Matice Hrvatske). Neodrživa je hipoteza Ivše Tkalčića o autohtonosti glagoljice u zagrebačkoj biskupiji. Glagoljaše su zagrebački biskupi primali u pastoralnu službu u vrijeme, kad nisu imali dosta svećenika latinskoga bogoslužnoga jezika. Ti su glagoljaški svećenici većinom bili i slabo obrazovani, pa ih biskupi poslije, ako su može biti dolazili, nisu više primali, jer su imali dosta klera bolje obrazovanog u Isusovačkim školama. Trebao je Mikoci još spomenuti, da je pored Isusovačke škole u Zagrebu imao i Kaptol dosta dugo svoju latinsku školu, a postojala je i Pavlinska. Bez temelja bi se dakle iz Mikocija izvodila neka pro-

---

¹⁷ Te riječi, teška uvreda ne samo za dugačak niz plemenitih trudbenika, nego i za same Dubrovčane, dvostruko su ružne iz usta čovjeka, koji je tek imenom bio katolik, pa mu je po zakonu atavizma skroz katolička prošlost hrvatskoga naroda bila tuda, a poznato je, da se je Preradović u jednom pismu Vuku Karadžiću izjavio Srbinom, Uostalom, što je on tada mogao znati o hrvatskim Isusovcima i njihovu velikom i, smijemo reći, zaslužnom radu? Njegov bestemeljni i zato smiješni gnjev na Isusovce bit će bio samo odjek iz njemačkoga svijeta, u kojem se mnogo kretao. Import!

tivnost Isusovaca proti glagoljici. Slično treba reći i za sjeveroistočni kut Istre, kamo su po mišljenju kršćansko-koparskog biskupa Bartola Legata (1857) u stara vremena svećenici iz Dalmacije i s otoka Cresa i Krka donijeli glagoljaško bogoslužje, kojeg je, veli biskup Legat, nestajalo, otkad je 1627. osnovana Isusovačka gimnazija na Rijeci, pa su i domaći sinovi odabirali studij teologije (Jelić, *Fontes hist. Lit. glagolito-romanae*, ad saec. XIX., str. 48). I u ovom slučaju tobožnji neprijateljski stav Isusovaca prema glagoljici rasplinjuje se u ništa. Uostalom, tko malo pozna duh i povijest Isusovačkog reda, taj zna, da je takav stav upravo nemoguć. Od svog početka Isusovački je red, idući za spasom duša kao jedinom svojom svrhom, poštivao jezik narodâ, među kojima je djelovao, čak i jezike divljaka u zamorskim zemljama, kojih su jezik njegovi misijonari učili i kojima su prve gramatike i rječnike napisali i prve knjige izdavali. O tom se može svak lasno uvjeriti, uzme li u ruke veliku *Sommervogelovu bibliografiju* (sv. X, 957—984) i pregleda, što su Isusovci u tom pogledu stvorili, osobito za jezike Afrike, Amerike, Azije i Oceanije, a popis u *Sommervogela* nije ni potpun.

Prigovorio sam (*Arch. Hist. S. J.* 1939., str. 224) Stojkovićevoj tvrdnji, da Kašić zabacuje svu svjetovnu poeziju. Stojković odgovara, da je on (u *RADU* 220. str. 224—25) istaknuo, da Kašić spominje »pjesni, popivkinje od taštijah i razbludnijeh stvari, začinke tašte od telesnih ljubavnika složene, za kojima mnogi ginu«, hoće da istisne »komedije bludne« i druge »svetovne malo vrijedne knjige«. Radi se, zaključuje Stojković u *SLAVIJI* (1939), »samo o nekim vrstama poezije, a ne 'absolutno' o svoj svjetovnoj poeziji«. Ako je tako mislio i onda, kad je izdavao (1919) svojo opširni prikaz o Kašiću (*CRAD* 220), onda u istom prikazu odmah iza tu gore navedenih riječi »malo vrijedne knjige« nije se smio bez ograničenja izraziti ovako: »U tom nastojanju i radu protiv umjetnih i narodnih pjesama svjetovnog sadržaja nije Kašić osamljen«. Ograničenje, koje neposredno slijedi, da se naime radi »o nečistim i sramotnim« pjesmama, proti kojima su ustajali Krajačević, Habelić i drugi, trebalo je svakako biti izraženo već u onoj apsolutnoj rečenici »u tom nastojanju i radu...«

Dužnost mi je ispraviti jednu krivicu, koju sam učinio Stojkoviću, kad sam napisao (*Arch. Hist.* 1937. str. 221), da on interes Papa za hrvatski jezik svodi samo na želju Sv. Stolice, da se povratkom istočnih kršćana crkvenom jedinstvu nadoknade gubitci pretrpljeni otpadom protestanata. Koliko sam mogao razabrati, Stojković toga ne kaže. U drugu je ruku u vezi s tim posve bespredmetno Stojkovićevo upućivanje na okolnost, da su Pape i Isusovački generali imali dalekosežne osnove s hrvatskim jezikom na Balkanu. Nitko ne poriče te činjenice, koja sama još ne

bi bila dokaz za to, da su Pape u uniji gledali tek neku naknadu za gubitke na Zapadu, a niti za to, da ih u interesu za hrvatski jezik nije nada sve vodila skrb za duhovne potrebe katolika u Turskoj.

Na kraju da ispravim još jednu netočnost, na koju često nailazimo u knjigama i časopisima, kad je govor o Isusovcima, da se naime za njihov Red upotrebljava naziv »Isusovačka družba«. Ispravni je naziv: Družba Isusova (Societas Jesu, Compagnie de Jésus) ili Isusovački red, red Družbe Isusove. Isusovačka Družba i Družba Isusova nije isto. Već se davno zna, što je htio izraziti sveti osnivatelj Isusovačkoga reda, kad je nakon mnoge molitve i zrelog promišljanja odabrao upravo izraz »Družba Isusova«.

Miroslav Vanino D. I.